

Aliya MUTALLIMOVA ^{ID}

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Tatarstan- (Kazan Tatar)

Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yozgat,
Türkiye.

Faculty of Theology, Yozgat Bozok University
Yozgat, Türkiye.

aliya.sharafullina@bozok.edu.tr

Öz

Bu makale, Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenlerinin tarihsel ve kültürel boyutlarını inceleyerek, bu törenlerin Tuva halkının manevi dünyasını ve kültürel çeşitliliğini nasıl yansıttığını ele almaktadır. Cenaze ve anma törenleri, Tuva toplumu için yalnızca bir ölüm ritüeli değil, aynı zamanda sosyal ve manevi hayatın merkezinde yer alan önemli bir olgudur. Cenaze törenleri, genellikle bir şaman veya lama tarafından yönetilir ve bu figürler, ölünün ruhunu diğer dünyaya güvenle yönlendirmekle sorumludur. Şamanizm, doğa ruhlarıyla iletişim kurma ve ölünün ruhunu dünyadan ayırma sürecinde kritik bir rol oynarken, Budizm ise yeniden doğuş ve ruh göçü inancı üzerine odaklanır. Şamanlar, cenaze ritüellerinde yer alan temel figürlerdir ve bu ritüeller sırasında ruhsal dünyanın doğüstü varlıklarıyla temas kurarak, ölünün ruhuna yol gösterirler. Budizm ise daha çok lamalar aracılığıyla, ruhun öbür dünyaya huzur içinde geçmesini sağlamayı amaçlayan dualar ve ritüeller içerir. Bu iki inanç sisteminin birleşimi, Tuva halkının cenaze ve anma törenlerinin karmaşık ve çok katmanlı yapısını ortaya koyar. Mezar seçimi ve hazırlanması gibi ritüeller, ölümden sonraki yaşam döngüsüne verilen önemi gösterir. Ayrıca cenaze ve anma törenleri, toplumsal dayanışmayı ve ölümlü yüzleşme biçimini ortaya koyar. Anma törenleri, yedinci, kırk dokuzuncu gün ve yıl dönümlerinde düzenlenerek, ölen kişinin ruhu için dualar edilir. Ruh göçü inancı, ölümün bir son değil, ruhun yeni bir hayata geçiş süreci olduğuna dayanır. Tuva kültüründe cenaze ve anma ritüelleri, tarihsel ve kültürel dönüşümlerle birlikte değişime uğramış, geleneksel uygulamalar modern dünyayla uyum sağlayacak şekilde yeniden yorumlanmıştır. Bu ritüeller, Tuva halkının toplumsal kimliği ve kültürel sürekliliğinin bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Makale, V. P. D'yakonova ve V. A. Kisel'in çalışmalarına dayanarak, cenaze ve anma törenlerini Şamanik ve Budist perspektifler çerçevesinde ele almakta ve bu geleneklerin etnik grupların yaşamındaki tarihi ve manevi değişimleri nasıl yansıttığını anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tuva Türkleri, Cenaze Törenleri, Anma Törenleri, Definler, Gelenekler.

Abstract

This article examines the historical and cultural dimensions of the Tuvan Turks' funeral and commemoration ceremonies, highlighting how these rituals reflect the spiritual world and cultural diversity of the Tuvan people. For Tuvan society, funerals and commemoration ceremonies are not just death rituals but significant events at the heart of their social and spiritual life. Funerals are typically led by a shaman or lama, both responsible for safely guiding the soul of the deceased to the afterlife. Shamanism plays a critical role in communicating with nature spirits and separating the soul from the earthly realm, while Buddhism focuses on the belief in rebirth and transmigration. Shamans are key figures in these rituals, contacting supernatural beings to guide the deceased's soul. In contrast, Buddhism, represented by lamas, includes prayers and rituals that aim to ensure a peaceful passage to the afterlife. The combination of these belief systems reveals the complex, multi-layered nature of Tuvan funeral and commemoration ceremonies. Rituals like the selection and preparation of graves underscore the significance of the life cycle after death in Tuvan culture. Moreover, these ceremonies foster social solidarity and shape how the community confronts and understands death. Commemoration ceremonies are held on the seventh, forty-ninth, and anniversaries of the person's passing, with prayers said for the soul of the deceased. The belief in transmigration is rooted in the idea that death marks not an end but a transition to a new life. Over time, these funeral and commemoration rituals have evolved due to historical and cultural shifts, with traditional practices being reinterpreted to align with modern life. These rituals remain a vital part of the Tuvan people's social identity and cultural continuity. Based on the works of V. P. D'yakonova and V. A. Kisel, the article explores Tuvan funeral and commemoration ceremonies from both Shamanic and Buddhist perspectives, offering insights into how these traditions reflect historical and spiritual transformations in the lives of ethnic groups.

Keywords: Tuvan Turks, Funeral Rites, Commemoration Ceremonies, Funerals, Traditions.

Geliş Tarihi/Received 30.01.2024
Revizyon/Revision 19.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Mutallimova, A. (2024). Tuva Türklerinin Cenaze ve Anma Törenleri. *Turcology Research*, 81, 447-455.

Cite this article

Mutallimova, A. (2024). Funeral and Commemoration Ceremonies of Tuva Turks. *Turcology Research*, 81, 447-455.

Giriş

Rusya'nın tarihine bakıldığında, farklı dönemlerde çeşitli dinî inançlar ve mezheplerin siyasi, kültürel ve sosyal gelişmeler üzerinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Gorohov, 2012: 49). IX. yüzyılın ortalarına kadar Tuva toprakları, Türk ve Uygur Kağanlıklarının bir parçası olmuştur. XIII. yüzyılın başında Moğollar tarafından ve XVIII. yüzyılda Mançular, yani Çin'in Qing hanedanı tarafından ele geçirilmiştir. 1911'de Mançu boyunduruğunun sona ermesiyle, o zamanlar Uryanhay bölgesi olarak adlandırılan Tuva, Rusya'nın himayesine girmiş ve daha sonra 1921'de bir halk cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir. Ekim 1944'te Tuva, SSCB'nin bir parçası olmuş; 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra, Rusya Federasyonu'nun bir bölgesi olarak Tuva Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür. Tuva veya Tiva Türkleri, Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Cumhuriyeti'nde ve Moğolistan'ın kuzeyinde yaşayan bir halktır. Dini terimleri Tibetçe ve Moğolca olan Tuva Türklerinin dili, Türk dillerinin *Kuzey Türk dillerine* (Sibirya grubu) ait *Tuvaca'dır*. Günümüzde nüfusları yaklaşık 350.000 civarındadır (Daşkovskiy vd., 2012: 20).

Tarihsel olarak, Tuva Cumhuriyeti, Şamanizm, Budizm ve daha sonradan gelen Ortodoksluk gibi çeşitli dini inançların temsil edildiği çok dinli bir bölge olarak tanımlanabilir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusların Tuva'ya aktif olarak girmesi, ülkedeki sadece etnik ve dilsel durumu değil, aynı zamanda dini durumu da değiştirmiştir. Rus nüfusu, yanlarında sadece Rus dilini değil, aynı zamanda Hıristiyanlığı iki kolunu, Ortodoksluğu ve Eski İnançlıları (Aliyev, 2020: 159-161) getirmiştir (Homuşku, 1998: 101).

Son zamanlarda bölgede daha önce yayılmayan dini inançlar kendi varlığını göstermeye başlamıştır (Protestan hareketleri, Yeni Dini Hareketler vb.). Protestan misyonerlerin (hem Rus hem de yabancı) Tuva Türklerine etkisi oldukça çeşitlidir. Buradaki inananların birliği, yalnızca Rusça konuşan nüfusun temsilcileri tarafından değil, aynı zamanda Tuva Türkleri tarafından da doldurulur. Bunun nedenleri şunlardır: İlk olarak 1980'lere kadar Tuva Türklerinin geleneksel inançları (Budizm, Şamanizm) yasaklanmıştı. Şamanizm'in özel ibadet yerleri zorunlu değildir, ancak Budizm'de zorunludur. Datsanların (Rus Buryat Moğollarının Budist manastır-üniversitesi ve tapınak kompleksi) yok edilmesi, eğitim sisteminde Budist geleneklerinin korunması ve çoğaltılması üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. İkinci olarak, birçok Protestan topluluğu yabancı dini kuruluşlar tarafından finanse edilmektedir (insani yardım, Noel hediyeleri, takipçilerinin eğitimini finanse etmek vb.). Üçüncü neden, yakın zamana kadar hem dinler arası planda hem de özellikle Budist örgütler arasında genel nitelikteki meseleler için tek bir koordinasyon merkezinin olmamasıdır. Tuva Türklerinin Hıristiyanlaştırması da Evanjelik Hıristiyanları, Baptistler, Pentikostallar ve diğer Protestan misyonerlerin faaliyetleriyle bağlantılıdır. Genel olarak, Protestan Tuva Türklerin topluluklarının toplam sayısı, Tuva'da (Şamanizm, Budizm) yaygın olan geleneksel inançla karşılaştırıldığında çok fazla değildir, ancak Budistlerin aksine, Protestan Tuva Türkleri düzenli olarak kilise hizmetlerine, faaliyetlerine, İncil okullarına katılan ve misyonerlik yapan "*aktif*" inananlardır (Monguş, 2015: 159-175).

Günümüzde senkretizm olgusu, inananların genellikle dini konularda sınırlı bilgi sahibi olmaları ve genellikle dine başvurdukları zaman ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, doğaüstü dünya birçok inanç dışında algılanabilir ve bir kişinin doğaüstü ile etkileşimine birden çok kurum aracılık edebilir. Böyle bir konum, farklı durumlarda farklı dinlere müracaat etmeye ve şu anda en etkili olanı tercih etmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda, Tuva Türkleri arasında cenaze gününü belirlerken lama'ya giderler ve ölümden sonraki 7. ve 49. günlerde ise "*ölülerle konuşma*" ayinini yapmak için bir şaman davet ederler. Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenleri farklı geleneklerin etkisi altında kalmıştır. Ayrıca, Tuva Türklerinin yaşadığı yerlerdeki doğal koşulların çeşitliliği, yani sıra toplumun sosyal, cinsiyet ve yaş farklılıkları gömülme için birçok seçeneğin ortaya çıkmasına neden olmuştur (D'yakonova, 1975: 131–132, 147–148, 151–159, 162). Hangi faktörlerin ana rolü oynadığını belirlemek zordur; ancak muhtemelen nüfusun yoğun etnik çeşitliği daha belirleyiciydi. Buna rağmen günümüzde eski cenaze ve anma törenlerini tamamen eksiksiz şekilde uygulamak imkânsızdır. Nitekim bazı ritüeller kesin olarak unutulurken, diğerleri tanınmayacak kadar dönüştürülmüştür. Bu makale, Tuva Türklerinin anma ve cenaze ritüelleri hakkında kısa bir genel bakış sunmayı amaçlamaktadır. Tuva halkının cenaze törenlerini etnografik açıdan inceleyen isimler arasında N. F. Katanov, E. K. Yakovlev, V. V. Bartold, F. Ya. Kon, L. P. Potapov, V. P. D'yakonova, M. B. Kenin-Lopsan, A. V. Kisel gibi bilim insanları bulunmaktadır. Ayrıca, yurtdışındaki Tuva etnik grupları arasında tarih, etnografi ve dil alanlarında öne çıkan isimler arasında P. S. Seren, M. V. Monguş, E. V. Ayiji ve diğerleri bulunmaktadır.

Mezar Yerinin Belirlenmesi

Tuva Türkleri arasındaki cenaze töreni, bir kişinin ölüm anından itibaren cenaze törenine kadar geçen süreçte tutarlı bir şekilde gerçekleştirilen eylemler, ritüeller ve gelenekleri içermektedir. Bu gelenekler, akrabaların davranış normlarını yansıtan dini ritüellerden oluşmaktadır ve ölümün ardından gerçekleşen gömme türleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Tuva Türklerinin folklorunda dört farklı gömme türü bulunmaktadır: gömme, *yakma*, *yer üstü (havada) gömme* ve *yeryüzünün yüzeyinde bir ceset bırakma*. Bu tipoloji, etnografikler tarafından da doğrulanmış ve XX. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde Tuva Türklerinin mezarlarının *toprak altı*, *toprak üstü* ve *yer üstü (havada)* olmak üzere üçe ayrıldığını göstermiştir. Yeraltı mezarları genellikle höyüksüz veya küçük yuvarlak taş höyüklerinin altına tekli gömüler olarak düzenlenmiştir. Bu mezarlar, genellikle direk veya direklerle kaplı, sığ çukurlara yerleştirilen cesetleri içermiştir. Sıkça, bir at veya koçun cesedi de ölen kişinin yanına gömülmüş ve

muhtemelen yeraltı mezarlarındaki kremasyonları içermiştir. Çocuk cenazeleri de *toprak altı*, *toprak üstü* ve *yer üstü (havada)* mezarlar şeklinde düzenlenmiş, ancak cenaze törenleri basitleştirilmiş ritüellere tabi tutulmuştur. Çocukların uzak ve tenha yerlere gömülmesi geleneksel bir kural hâline dönüşmüştür (D'yakonova, 1975: 60, 68–71, 110–112). Tuva'nın güneyinde bebekleri genellikle beşikleriyle birlikte gömerken, Tuva'nın batısında çocuklar genellikle mağara ve kaya yarıklarına gömülmüştür. Bu durum bir şaman duasında şöyle (algış) dile getirilmiştir:

*Kayıp ruh, orada kayaların çatlaklarında ne yapıyorsun?
Kayıp ruh, yalnız başına niye üzülüyorsun?
Bebek ruhu, annen ve baban seni özlüyor.
Ailen var, hadi eve gidelim (Kenin-Lopsan, 200: 244).*

Tuva Türklerinin geleneksel mezarlıkları olmasa da ölü gömme merasiminin önemli bir parçası mezar yerinin belirlenmesi olmuştur. Şamanlar, yaşlılar ve daha sonraki dönemlerde lamalar, genellikle belirli yerlerde mezarlar düzenleyerek bu görevi yerine getirmişlerdir (D'yakonova, 1975: 103). Yanlış bir mezar yeri seçiminin büyük talihsizliklere neden olabileceğine inanmışlardır. Tuva'nın batısında cenazenin gömülme yönü "*Kara Köpeğin Ağzı*" (*Kara It Aksı*) olarak adlandırılmış ve bu yön mevsime göre değişmiştir; kışın kuzeyde, ilkbaharda doğuda, yazın güneyde, sonbaharda batıda. Ayrıca, nehrin yukarısında yer alan yerleşim yerlerine göre ölülerin gömülmesi yasağı bulunmaktadır. Mezar yerini belirleme yöntemlerinden biri, cenaze törenine katılanlardan birinin gözlerini kapatıp, ardından eksenini etrafında döndürüp, ok atarak yayın atıldığı yönü ölen kişinin mezar yönü olarak kabul edilmiştir (Darja, 2007: 139).

Budist din adamları, Lama'nın gömülmesinden önce bölgeyi atın idrar yapana kadar dolaşmak için bir binici görevlendirmişlerdir. Atın idrar yaptığı yer, cesedin bırakıldığı yer olarak kabul edilmiştir.¹ Bu gömme yöntemi, Budist öncesi inançların etkisi altında olduğunu göstermektedir. Kazaklar arasında at idrarının kutsal saflığına dair inançlar bulunmaktadır ve atın idrarının düştüğü yer, şer ve karanlık güçlerden arınmış olarak kabul edilmiştir (Toktabay, 2004: 67). Zahçinler ve Buryatlar da, atın defin yerine idrar yapması durumunda, defin yerinin ritüel temizliğe ihtiyaç duymadığına inanmışlardır (Galdanova, 1987: 58).

Mezarlıkların düzenleme geleneği olmamasına rağmen, nadiren de olsa ataların topraklarından özel mezarlık arazileri tahsis edilirdi. Tere-Höllüler arasında, Tere-Höl Gölü yakınlarındaki ağaçsız zirvelerden biri böyle bir yer olarak kabul edilmiş ve Batı Tuva'da yaşayan Kuu kabile grubu arasında Höl etekler bu görevi üstlenmiştir. Höl seçerken, davetli lama gelecekteki mezarlığın sınırlarına dört sütun kazılmasını istemiş ve yerin ruhlarına fidyeye olarak bir deve, bir at, bir inek ve bir koyunu oraya bağlamıştır (Maslov, 2007: 677).

Cesedin Gömülmeye Hazırlama Evresi

Cesedin gömülmeye hazırlık aşaması, ölen kişinin zararlı etkilerinden korunması ve ölünün eve dönüş yolunu bulamaması için özel ritüeller içermektedir. Bu gelenekler arasında, ölünün yurttan (çadırdan) kapıdan değil, duvarın birinden çıkarılması geleneği bulunmaktadır (D'yakonova, 1975: 51-52). Ölen kişi, baş tarafı önde olacak şekilde tahta bir blok üzerine yerleştirilir, ardından evin ocağı kapatılır. Tahta blok, halatlarla bağlanır ve yurt keçesi dışarıdan çekilerek blok delikten içeri sokulur (Kon, 1904: 50). Ancak, bu gelenek misafirler için geçerli değildir; onların defni kapıdan yapılır. Ölü çıkarıldıktan sonra, ev temizlenmeli ve "*ölü sonrası tüm çöp atmak*" âdeti uygulanmalıdır. (Grumm-Grjimaylo, 1926: 132)

Moğolistan'ın Bayan-Ölgiy ilindeki Tuva Türkleri arasında, kışın ana yurda ek olarak ayrı bir geçici yurt kurulur ve ölen kişi bu yurda yerleştirilir. Defin yerine giden erkekler, ölünün ruhunun yolunu bulamaması için kıyafetlerini ters giyerler. Cenaze töreni sona erdiğinde, katılımcılar üç kez çevreyi dolaşır ve merhumun mezarına darı atarak vedalaşırlar. Bayan-Ölgiy ilindeki Tuva Türklerinin anma törenleri olan "*çedi honuu*"ya (yedinci gün) ve "*dörten tos honuu*"ya (kırk dokuzuncu gün) şamanlar değil, lamalar davet edilir, çünkü bölgede Budizm yaygındır (Ayji, 2017: 77; Mutallimova, 2020: 44). Hubsugul ilindeki Tsagan-Nur köyünde yaşayan Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenleri, Moğolistan'ın diğer bölgelerindeki kardeşleriyle ayrışır. Bir kişinin ölümü, aşağıdaki ifadelerle akrabalara bildirilir:

"...çok bolgan kizi" (ölen bir kişi), "burgannay bergen" (tanrılara gitti), "ölgen" (öldü), "uja bergen" (uçup gitti), "erte bergen" (geçti), "çoruy bargan" (gitti), "çorta bergen" (yavaşça at sırtında gitti). Moğolistan ve diğer Tuva bölgeleri genellikle "kızıl dustay bergen" (kırmızı tuz için gitti) terimini kullanır, ancak Hubsugul'da bu terim kullanılmaz. Tsengel Somon ilçesindeki Tuva Türkleri ölen kişiyi "tınış doozuldu" ("nefes kesildi"), "aarig algaş bargan" ("hastalığı aldı"), "burgan bolup kalgan" (tanrı oldu), "burgan ornında bard" ("tanrıların dünyasına gitti"), "dustay bergen" ("tuz almaya gitti"), "karaan şimgen" ("gözlerini kapattı"), "Udup Kalgan" ("uyuyakaldı") (Ayji, 2017: 77).

¹ D'yakonova bu ritüeli Budist at kültürüyle bir bağlantı olarak görmüştür (D'yakonova, 1975: 114)

Köyde ölümler için özel kişiler tarafından yapılan “*kavay*” (beşik), “*aptara*” (sandık) veya tabutlar bulunmaktadır. Akrabalar, ölen kişinin boyundan daha büyük olan tabutu genellikle sedir veya karaçamdan yaptırır ve içini genellikle yeşil, kırmızı veya siyah malzemelerle süsler. Merhumenin takıları eskiden tabuta konulurdu, ancak günümüzde genellikle çocuklarına bırakılır. Tsagan-Nur köyündeki mezarlık bölgesi Dıt-Akta (Beyaz Karaçam) olarak adlandırılır ve genellikle “*kiji çurttadır çer*” (ölülerin yaşayabileceği bir yer) olarak bilinir. Geleneksel gömme ritüellerinde genellikle mezar envanterleri kullanılır, ancak toprak üstü gömme yöntemi nadiren tercih edilir. Cenaze setleri, ölen kişinin yaşamı boyunca kullandığı kişisel eşyalarını içermektedir: sıradan ölümler için aletler, tabaklar, sigara aksesuarları, mücevherler, muskalar, at ekipmanları; şamanlar ve bazı lamalar için ise kült niteliklerini taşıyan eşyalar. Ölen kişiye yeni giysiler giydirilirse, genellikle eski ve yıpranmış bir giysi dikilmiştir (Kisel', 2009: 26).

Envanter seçiminde, Tuva Türklerinin inancına göre, kişisel eşyaların birinin ruh taşıdığına dair önemli bir inanç vardır. Aynı zamanda halk inançları arasında da farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin, bir bebeğin ruhu beşiği, kürk mantosu, botları ve boynuzunun bulunduğu yerde olduğuna; genç bir erkeğin ruhu, kürk mantosu, ayakkabısı, kementi, çakmaktaşı, bıçağı ve kemerinin olduğu yerde olduğuna; genç bir kızın ruhu, yüzüğü, tarak, iğne, çava ve kovanın bulunduğu yerde olduğuna; yaşlı bir adamın ruhu, pipo, ağızlık, tabanca, eyer, dizgin ve kırbaç heybesinin bulunduğu yerde olduğuna; bir kadının ruhu ise çay, yastık, sandık, kemer, ayakkabı ve çaydanlık için harcın bulunduğu yerde olduğuna inanılmaktadır (Kenin-Lopsan, 2002: 32-33).

Tuva Türklerinde kemere büyük önem verilmiştir. Nitekim içinde bir insan özü barındırdığına inanılır (D'yakonova, V.P., 1975: 88). Aile refahını bozmamak adına çoğu zaman kemer ölen kişiyle birlikte gömülmez, aileye bırakılır veya bir akrabaya hediye edilir. Aynı zamanda göbek bağı da Tuva Türklerinin dünya görüşünde önemli bir rol oynamaktadır. Göbek bağları genellikle beşiklerden sarkan deri keselere dikilir ve kaybolmaları durumunda “*ruhun kişiyi terk edeceği ve ölebileceği*” inancı mevcuttur (Kenin-Lopsan, 2002: 160).

Cenazenin ardından katılımcılar ölen kişiye veda eder. Alnına dokunarak sırasıyla onu selamlarlar; ziyaretçiler sağ dizlerine dokunarak uğurlama işaretini yaparlar, bu da “*ben geldim*” anlamına gelmektedir. Mezarın yanında bir lamba yakılır, çay, yemek ve boş bir kâse konulmaktadır. Kabrin üzerine tahıl atılır, bu, merhumun ailesine yeni üyelerin katılması için yapılan bir gelenektir. Ardından “*çemnedir*” ve “*şailadır*” adlı yemek ve tedavi anma töreni düzenlenir; misafirlere “*bıdaa*” adlı çorba ikram edilir. Ayrıca, orada bulunanlara çay, votka ve pipo sunulur (Ayiji, 2017: 78).

Moğolistan'da yaşayan Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenini dört aşamada inceleyebiliriz:

-Ölüm anından gömülme sürecine kadar olan ritüeller ve gelenekler

-Katılımcıların mezarlıktan dönüşü ve gömülme ile ilgili gelenekler

-Cenaze töreninden sonra uygulanan “*anma*” töreni ve gelenekler (Günümüzde bu görevi daha çok aile üyeleri ve topluluk liderleri üstlenmektedir.)

-7. ve 49. günlerle ilgili gelenek ve görenekler

7. ve 49. Gün Törenleri Tuva Türkleri, ölüm sonrası ruhun geçiş sürecini bir dizi anma töreni ile takip ederler. Bu törenler genellikle ölümün ardından 7. gün, 49. gün ve bazen de yıldönümü gibi belirli zaman aralıklarında düzenlenir. 7. gün töreni, ölünün ruhunun diğer dünyaya geçişinin başladığı gün olarak kabul edilir. Bugün, ölünün anısını yaşatmak ve ona dua etmek amacıyla çeşitli ritüeller ve dualar içerir. Aile ve yakınlar, ölünün sevdiği yemekleri hazırlar ve anma yemeği düzenlenir. Bu süreçte şamanlar veya lamalar, özel dua ve ritüeller gerçekleştirirler. 49. gün töreni, ölünün ruhunun diğer dünyaya geçişinin tamamlandığı ve reenkarnasyonun gerçekleştiği gün olarak kabul edilir. Bu tören, daha kapsamlı ve geniş bir katılımı gerçekleştirir. Aile ve topluluk üyeleri, ölünün mezarını ziyaret eder, dualar okur ve anma törenleri düzenlerler. Bu dönemde ölen kişinin ruhu, artık diğer dünyada huzur bulmuş kabul edilir (Ayiji, 2017: 79).

Cesedin Toprağa Gömülmesi

Tuva Türkleri kültüründe, ölünün ölüm gününde gerçekleştirilen gömme geleneği mevcuttur. Ancak, bu geleneğe üç güne kadar süren gecikmelere de izin verilebilmektedir (D'yakonova, 1975: 49, 109). Cesedin gömülmesine rağmen, ölen kişinin (sünezin) çift “*ruhunun*” bir süre canlıların dünyasını terk etmediğine inanılmaktadır. İnanışlara göre, üç veya kırk dokuz gün, hatta bazen üç yıl veya daha uzun süreli bir sünezin, kişinin öldüğü yerin yakınında, sevilen yerleri ve yakın akrabalarını ziyaret etmek için mezar yerinin yakınına yerleşir (D'yakonova, 1975: 282-283; Kenin-Lopsan, 2002: 79; Kisel', 2009: 16).

Tuva Türklerinde mezarlar çoğunlukla eyerlerde veya tepelerin yamaçlarında bulunmaktadır. Mezarlar genellikle tek veya küçük gruplar hâlinde olup, çoğunlukla tek kişiliktir. Mezar çukurları sığdır ve genellikle bir metreyi geçmez; oval veya dikdörtgene yakın bir şekle sahiptirler. Gömülen kişiyi yatırırken genellikle hayvan derileri veya huş ağacı kabuğu kullanılırdı; bazı durumlarda ise taştan bir kutu, tabut veya kütük yapılmıştır. Gömülen kişi sırtüstü yatırılır, kolları vücut boyunca düz konumda olur ve başı genellikle kuzeye veya kuzeydoğuya doğru² yönlendirilirdi (Jambalova - Suvorova, 2017: 141-145).

² Bunun sebebi doğuda veya kuzeydoğuda yaşayan Erlik Han'a gitmesi gerektiği için olabilir.

Cesedin Yakılması

Tuva Türklerinde cesedin yakılması, geleneksel olarak yaygın olan bir cenaze ritüeli değildir. Tuva kültüründe nadiren ölen kişinin bedeni yakılır ve bu, bölgedeki Şamanistlik ve Budist etkilerin bir kombinasyonu olarak gerçekleşirdi. Cenaze törenleri genellikle bir şaman veya lama tarafından yönetilirdi. Cesedin yakılması, ölünün ruhunun diğer dünyaya geçişini ve reenkarnasyon sürecini kolaylaştırmayı amaçlardı. Tuva Türkleri, geleneksel inançlarını ve Budist öğretileri birleştirerek ölüm ve sonrasında yaşamla ilgili bir anlayış geliştirmişlerdir. Bu ritüel, genellikle ölümün hemen ardından gerçekleşir ve mezarlık seçimi ile mezarın hazırlanması gibi adımlar da kültürel öneme sahiptir. Ayrıca, ölen kişinin hatırasını yaşatmak amacıyla düzenlenen anma törenleri de düzenli aralıklarla gerçekleştirilirdi. Bu gelenek, Tuva Türklerinin kültürel kimliğini yansıtan ve sosyal bir fenomen olarak zaman içinde değişime uğrayan önemli bir uygulamadır. Belirgin bir topluluk içinde, özellikle en yüksek rütbeli lamaların cenazeleriyle ilgili olarak, kremasyon ve küller üzerinde yapılan özgün manipülasyonlarla gerçekleştirilen ritüeller gözlemlenmiştir. Kremasyon sürecinden elde edilen küller, ölen bireyin resmini oluşturmak amacıyla kullanılmış ya da kil, altın ve gümüş tozları ile karıştırılarak heykelsi bir temsil yaratmak için kullanılmıştır. Ayrıca, bu küller ve kil karışımından şekillendirilen küçük piramitler, örneğin saska, tsatsa, balin (Sanskritçe: sâccha; Tibetçe: tsha-tsha) türünde yapılmıştır (D'yakonova, 1975: 115-116). Bu bağlamda, Budist kanonuna göre kırk dokuz gün boyunca yerde yatan, ancak hayvanlar tarafından yenmeyen ve salgın hastalıklar sırasında ölen "tehlîkeli" olarak kabul edilen bireylerin kalıntılarının da yakıldığı gözlemlenmiştir (Maslov, 2007: 691).

1990'ların ortalarında, Kızıl şehrindeki mezarlık alanlarının yetersizliği nedeniyle, cumhuriyet yönetimi Kızıl'da bir krematoryumun inşası ve kremasyon töreninin uygulanması gerekliliğini dile getirilmiştir. Tuva vatandaşları bu uygulama teklifine karşı karışık duygular beslemişlerdir: Hristiyanlar karşı çıkmışlar, Budistler ise desteklerini dile getirmişlerdir. Ancak, maddi kaynakların eksikliği nedeniyle planlar hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte, modern Tuva'da bir kremasyon vakası bilinmektedir. Moskova'da yaşayan Ançamaa Solçakovna Kalga-ool, ölümünden sonra kalıntılarının kremasyon edilmesini vasiyet etmiştir. Kremasyon Moskova'da gerçekleştirilmiş ve küller Tuva'ya getirerek gömülmüştür (Kisel', 2009: 75).

Cesedin Yer Üstü (Havada) Gömülmesi

Genel olarak Yer Üstü (Havada) Gömülme ayini, ölen kişinin cenazesinin havaya asılarak defnedildiği en eski dini törenlerden biridir. Bu ayin, ölünün cesedini havaya, ruha, ışığa, ağaca vb. yollarla asmak veya yerleştirmek yoluyla gerçekleştirilir. Toprak üstü gömülerinde, ölen kişi (sirt üstü, yan üstü, yan üstü bükülmüş bacaklarla, yüzüstü uzanmış) bir keçe derisine sarılmış veya bir kutu tabuta yerleştirilmiş toprak yüzeyinde bırakılırdı. Toprak üstü gömme yöntemi arasında kremasyonlara da rastlanmıştır. Yer üstü (hava) cenaze töreni sırasında, ceset bir ağaca asılır veya bir platform üzerine sirt üstü veya yan yatırılır, bazen de direkler üzerinde yükseltilmiş ahşap bir mezara bırakılırdı. Bazen platforma bir güverte veya tabut kutusu yerleştirildi. Genellikle, bebekler ve şamanlar gibi bireyler, arkaik özelliklere sahip ritüellerin çoğunlukla belirli bir nüfus kategorisi içinde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Araştırmacılar, Tuva'daki "hava" mezarlarının varlığını Sayano-Altay orman kabilelerinin etkisiyle ilişkilendirmişlerdir (D'yakonova, 1975: 150). Tuvalar cesedi, ağaç veya hazırlanan platform üzerine yatay yerleştiriyorlardı.

Görünüşe göre, yer üstü mezarların ortaya çıkmasının en önemli koşulu, diğer dünyanın üst (cennetsel) alana yerleştirilmesi ve kötü niyetli tanrıların yeraltında ikamet ettiği inancı gibi karakteristik fikirlerin popüler bilincinde bulunmasıydı. Ayrıca, öbür dünyaların çoğulluğu ve statü ayrımı (örneğin, "ruhlar"ın bir tarafta sıradan insanlarda, diğer tarafta ise bebekler, şamanlar, boğulmuş insanlar, yıldırım çarpmış insanlar vb. gibi belirli gruplarda bulunması) söz konusudur. Bu bağlamda, bitkilerin insan hayatıyla ilişkilendirildiği, özellikle ağaçların ahirete geçişte yardımcı olduğu Tuva inançları büyük öneme sahiptir. Bu tür inançlar, zaman zaman kendini asarak intihar vakalarında görüldüğü gibi, intihar eden kişinin "yaşayan insanların karanlık dünyaya giden yolunu kapatmak için" seçtiği ağacı kesme geleneği gibi ritüellerle de yansıtılmaktadır (Kenin-Lopsan, 2002: 35, 76, 422).

Cesedin Terk Edilmesi veya Terki

Taygada (Batı veya Doğu) bir kişi öldüğünde genellikle tabut hazırlanmaz ve özel bir mekân aranmazdı. Çoğu zaman, bir at, deve veya geyik üzerine keçe veya deri kılıflardan yapılan halatlarla bir ceset yerleştirilir ve düştüğü yere de bırakılırdı. Bu tür bir cenaze töreni genellikle çocukların cenazelerinde kullanılırdı. Bir çocuğun cesedi, çeşitli ürünlerle birlikte bir torbaya konularak atın sağ tarafına bağlanırdı. Daha sonra sürücü, çantayı "kaybedeceği yere", zorunlu araziye götürürdü. Ölen kişiyi, "ilden salır" (görünür bırak), "çerge salır" (yerde bırak) adı verilen uygun bir yerde bırakırdı. Ölen kişinin gömüleceği yer ardıc "artış" "çerin aktaar" (yeri kutsamak) dumaniyle kutsanırdı. Ceset oraya bir adamın sırtında taşınırdı. Önceden sekiz metrelik bir kumaş hazırlanır, bu kumaşın yarısı yatak olarak katlanır, diğer yarısı ise cesedi kapatmak için kullanılırdı. Ölen kişi başı kuzeye doğru yatırılır ve hayatı boyunca beğendiği kıyafetlerle giydirilirdi. Çay, para, darı, Hata (Tengricilik ve Tibet Budizmi'nde geleneksel bir tören atkısıdır), mumlar ve ihtiyacı olan her şey başucuna yerleştirilirdi. En sevdiği kıyafetleri de bırakabilirdi (örneğin, bir gömlek). Taygada ölen

bir kişiyi beyaz bir kefene çıplak olarak sarılarak bırakıldığı durumlar da olmuştur. Nadir bir cenaze ritüeli olan, ancak her tür gömmede bulunan, ölünün başını “*yastık*” üzerine koymaktı. Gömülenlerin duruşu önemli değildi. Çoğu zaman yassı taşlar veya taş karolar “*yastık*” olarak kullanıldı, daha az sıklıkla – kütükler, eyerler ve izole durumlarda – Budist metinleri (sudur) veya kemer içeren bir kitap. Çocukların, şamanların ve güçlü lamaların cenazelerinde “*yastık*”lara yer verilirdi. (Ayiji, 2017: 79).

Anma Törenleri

19. yüzyılın sonunda Tuva’yı ziyaret eden N. F. Katanov, halk arasında üç farklı *anma* çeşidini kaydetmiştir. Ancak “*anma*” kavramı araştırmacı tarafından Hıristiyan kültürü ile kıyaslanarak şartlı olarak kullanılmıştır. Tuva’da cenaze töreni bir şaman veya bir lama yardımıyla gerçekleştirilir ve merhumun “*ruhunun*” kademeli olarak diğer dünyaya gidişini işaret ederdi. Ayrıca, ritüel ölü ile yas tutan akrabaların son buluşmasını da içermektedir. Katanov’a göre anma töreninin ilk aşaması cenaze gününü, ölümden sonraki yedinci ve kırkıncı günleri³; ikinci aşaması yedinci, kırk dokuzuncu günü ve yıldönümünü; üçüncü aşama ise ölümden sonraki üç aydan sonraki bir günü temsil etmektedir (Kisel’, 2009: 31).

Tuvanın güneybatısında anma törenini beşinci ve kırk dokuzuncu günde yapmışlardır. Savaşta ölen askerler için ise herhangi bir anma töreni düzenlenmemektedir. Nitekim onların ruhları hemen Yukarı Dünya’ya yükseldiklerine inanılmaktadır⁴ (Darja, 2007: 138) Bu inanç, birçok halkın savaşta öldürülen bir askerin “*Tanrı tarafından alınan*” inancında yer almaktadır.

Cenazeden dönen tüm katılımcılar bir arınma ayinine tabi tutulurlar. Bunun için iki yassı taş hazırlarlar. Bu taşların üzerine temizlenmek için süt ve ardıçla seyreltilmiş hafif ardıç suyu, elleri silmek için beyaz bir havlu veya kâğıt havlu koyarlar. Herkes bu iki ardıç taşı arasından geçmeli, sonra ellerini iki kez yıkamalı ve beyaz bir havluyla kurulanmalıdır. Bayan Ölgii ilinde yaşayan Tuva Türkleri cenaze ve anma törenlerinde şu ayinleri gerçekleştirirler: Mezarlığa giderken her zaman yanlarına bir dal götürürler. Defin yerinde kendi çevrelerine bir daire çizerler, böylece burada koruyucu büyü olduğuna inanırlar (Ayiji, 2017: 76).

Ölen kişi evde kaldığı süre boyunca, yakınları bir veda merasimi düzenleyerek cenaze için hazırlıklar yapar ve kutsal ateşi yakarlar. Yurt (mesken) dışında kutsal bir ateş yakma geleneği vardır. Cenaze yemeğinin bir kısmı (oga salır) bu ateşte yakılır (Kenin-Lopsan, 2002: 28). Ölen kişiye her zaman giydiği kıyafetler giydirilir veya beyaz bir parçaya sarılır. Bazı Tuva Türkleri bunu açık havada, cesedi yere değirmeden havada tutarak yapmaktadırlar. Örneğin, Moğollar için de cenazenin gömülmeden önce yere değmemesi önemliydi (Galdanova, 1992: 76). Ölünün dikkatlice başını sarmaya çalışırlar. Giyindirilmiş bir ölüyü, bacıklarını bükülerek veya oturmuş olarak bir yorgana yan yatırılır (D’yakonova, 1975:74; Kenin-Lopsan, 2002: 172). Böyle bir ritüel, yakın zamana kadar Güney ve Güneydoğu Tuva’da devam etmektedir. Aynı zamanda defin veya anma sırasında, merhumun giysilerinden oturan bir kişiyi tasvir eden bir maket oyuncak bebek (dulguyak) yapılmaktadır (D’yakonova, 1975: 74).

Hubsugul ilinin Tsagan-Nur köyünde yaşayan Tuva Türkleri anma törenine “*songu şaylalgazı*” (*son bayram*) diyorlar. Cenaze merasiminde bulunan herkes yurda girer, çay içer ve merhumun akrabalarının hazırladığı yemekleri yerler. Önce kesilmiş süt veya suyla seyreltilmiş sıvı süzme peynir içerler, sonra süt yemekleri yerler: pirinç ve kuru üzümlü bir çorba çeşidi. Bayramın sonunda kuzu çorbası yenilir. Orada bulunan adamlardan biri votka ikram eder. Kupanın altına bir banknot veya bir kutu kibrit koyarak sırayla herkese bir dolu bardak getirir. Günümüzde Tuva’da, anma töreni esnasında, çift sayıda şekerleri bir mendil veya beyaz bir örtüye sarılmış olarak herkese dağıtılır. Toplananların hepsi ölen kişiyi anıyor, onun hakkında sadece iyi şeyler konuşurlar. Cenazeye yardım edenlere teşekkür olarak kibrit ya da çay ikram edilir. Ölen kişiye mezar yerine eşlik eden erkeklere koç, kadınlara- sabun, çay verilir. Muhakkak herkese mum ve kibrit hediye edilir; çocuklara ise tatlı (*uruglarını oorturu* (*çocukları memnun etmek için*)) ikram edilir. Moğolistan’daki Hubsugul ilinin Tuva Türkleri, “*çedi honuu*” (*yedinci günü*) ayinini yapmazlar, sadece “*dörten tos honuu*” (*kırk dokuzuncu günü*), “*uzun honuu*” (*uzun cenaze günleri*) ayinlerini icra ederler. Eskiden şamanlar ve lamalar, cenazenin zamanını ve yerini belirlemek ve ayrıca *uzun honuu* ayinini yapmak için davet edilirdi (Ayiji, 2017: 77-79).

Ölümden Sonraki Yaşamla İlgili Görüşleri

Tuva Türklerinin ölümden sonraki yaşamla ilgili inançları oldukça karmaşık ve çeşitlidir. Onların evren anlayışına göre, Evren *Alt*, *Üst* ve *Orta* dünyalara ayrılmıştır. Orta Dünya, insanların yaşadığı yerdir ve buna *Orta örtemçey* (*karasal küre*) denilmektedir. Sadece kahramanlar, şamanlar ve ömür boyu yaptıklarıyla iyi bir insan olarak hatırlananlar, öldükten sonra *Üstü oran’ın Yukarı Dünyasına* girebilirler. Adaletsiz bir hayat yaşayanlar ise ölümlerinin ardından *Adaka Oran’ın Aşağı Dünyasına* gönderilirler. Bu durumu belirleyen ise Ölümler Krallığı’nın hükümdarı *Erlık Han Divaajan* ve Göksel Küre’nin hükümdarı *Kurbustu Han’dır*. Ancak bu mekânın ruhlar için kalıcı bir yer olmadığına inanılır. Belli bir süre sonra, Yukarı veya Aşağı dünyalardan gelen ruh, Orta Dünyada

³ Yedinci gün, kırk dokuzuncu gün ve yıldönümlerin ortaya çıkışı Rusların oraya yerleşim sonucu ortaya çıkmış olabilir. Ancak bu gelenek Türk geleneğinin bir yansıması olması da mümkündür, çünkü bu sayılara birçok Türk halkı arasında özel bir kutsal anlam bahşedilmiştir.

⁴ Benzer görüşler Hakaslar arasında da mevcuttur.

yeniden doğar, ancak daha yüksek veya daha düşük bir dünyada yer alır. Bu sürekli reenkarnasyon anlayışı, komşu kabilelerin Budist inançlarının etkisi altında olabileceğini göstermektedir. Tuva Türklerine göre, insan vücudu üç farklı ruhu barındırır: *yaşam gücü (sülde)*, *manevi ikiz (sünezin)*, ve *bilinç (kut)*. Ancak bazı bölgelerde, ruhun dualistik doğasına dair inançlar tercih edilir. Karanlık hipostaz dünyevi sorumlulukları üstlenir ve ölümden sonra mezarın yakınında kalırken, parlak hipostaz dünyayı dolaşır, akrabaları ve unutulmaz yerleri ziyaret eder. Güney Tuva'da ise, ruhun üçlü olduğuna inanılır:

-Kötü ruh (*muu-sunus*), sahibiyle birlikte ölür.

-İyi ruh (*say-sunus*), bir koruyucu melek gibi davranır ve bu nedenle ölümden hemen sonra Erlik Han ve Kurbust Han'a mahkemeye gider. Bir insana iyi bakarsa Yukarı Dünya'ya, kötü bakarsa Aşağı Dünya'ya geçer.

-Orta ruh (*dund-sunus*), hayatı boyunca hiçbir şekilde kendini göstermez, ancak ölümden 49 gün sonra dünyayı dolaşır ve daha sonra 108 kötü ruhun yaşadığı çölde mahkemeye gider (D'yakonova, 1975: 274).

Yas Dönemi ve Yasın Sonlandırılması

Tuva Türkleri arasında yas dönemi, genellikle ölüm anından itibaren belli bir süre boyunca devam eder. Bu süre zarfında, aile üyeleri, yakın dostlar ve diğer toplum üyeleri ölen kişi için yas tutarlar. Yas dönemi içerisinde belirli kıyafetler giyilir, sosyal etkileşimler kısıtlanır, geleneksel yemekler hazırlanır ve özel ritüeller gerçekleştirilir. Yas süresi, genellikle ölen kişinin akrabalarına ve yakınlarına bağlı olarak değişiklik gösterir. Yas döneminin sona ermesi, genellikle belirli bir süre sonra gerçekleşir ve bu süre zarfında aile üyeleri yeniden normal sosyal aktivitelere katılabilirler. Yasın sona erdiği dönemde genellikle bir tören düzenlenir ve topluluk üyeleri, ölen kişinin ailesine destek ve teselli sunarlar (Kisel', 2009: 79, 83, 90).

Sonuç

Tuva Türklerinin cenaze törenleri, son üç-dört yüzyıl boyunca köklü değişiklikler geçirmiştir. Cenaze töreninin sadece dış görüntüsü değil, aynı zamanda içeriği de birçok açıdan değişiklik göstermiştir. Ancak buna rağmen, cenaze ve anma törenlerin genel etnik özelliği korunmuştur.

Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenlerinin oluşumu tarihi birkaç aşamaya ayrılmıştır. Kronolojik olarak bu aşamalar Tuva'da meydana gelen siyasi ve sosyal felaketlerle örtüşmektedirler.

İlk aşama, XVII-XVIII yüzyıllar arasındaki dönemi kapsamaktadır. XX. yüzyılın başlarına kadar, çok çeşitli gömme yöntemleri ile karakterize edilmektedir. Bu değişkenlik, Tuva Türklerinin çeşitli yabancı kültürlerle etkileşimde bulunup bu kültürlerle birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tuva Türklerinin cenaze törenlerinin temeli, Moğol ve samoyedlerin etkisi ile zenginleşen eski Türk kültür mirasıdır.

Tuva toplumunda XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde meydana gelen radikal siyasi, sosyal ve kültürel durumlar ikinci aşamanın başlangıcını oluşturmuştur. Geleneksel Tuva Türklerinin yaşam tarzının tamamen çöküşü, ayınların basitleşmesine, düzleşmesine ve yapay bir hal almasına neden olmuştur. Dini ritüellerden şamanlar ve lamalar devre dışı bırakılmıştır. Tek gömme yöntemi ise *inhumasyon* (ölü bedeni toprağa gömmek) olmuştur. Bu değişimlerin bir sonucu olarak, Tuva Türklerinin cenaze törenleri, tüm Rusya'daki cenaze törenlerine benzemeye başlamıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve toplumun demokratikleşmesi, bugüne kadar devam eden üçüncü aşamayı başlatmıştır. Kaybedilen eski geleneklerin bir kısmı yeniden canlandırılmıştır.

Genel olarak, Tuva cenaze töreni, günümüzde önemli ölçüde değişen, ancak bir dizi arkaik unsuru ve orijinal rengi koruyan ortak Türk geleneğinin yerel varyantlarından biri olarak tanımlanabilir. Bugün modern ritüelin en çarpıcı özelliği, yabancı kültürel etkilere açık olması ve tarihsel değişimlere karşı duyarlılığıdır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aliyev, A. (2020). *Yeni dini hareketler ansiklopedisi: Eski İnançlılar* (1/159-161). Okur Akademi.
- Ayji, E. V. (2017). Pogrebalal'no-pominainal'nyy obryad tuvınsev Bayan-Ulgiiyskogo i Hubsugul'skogo aymakov. *Novie issledovaniya Tuvi*, 1, 73-81.
- D'yakonova, V. P. (1975). *Pogrebal'nyy obryad tuvintsev kak istoriko-etnograficheskiy istochnik*. Akademiya Nauk SSSR.
- Darja, V. K. (2007). *Tayni mirovozzreniya tuvınsev-nomadov*. Tuvinskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Dashkovskiy, P. K., vd. (2012). Religioznaya situatsiya v Respublike Tuva (po rezul'tatam sosiologičeskogo issledovaniya). *Novie issledovaniya Tuvi*, 2, 18-34.
- Galdanova, G. R. (1987). *Dolamaistskie verovaniya buryat*. Nauka.
- Galdanova, G. R. (1992). *Zakamenskiye buryaty: Istoriko-etnograficheskie oçerki*. Nauka. Sib. otd-niye.
- Gorohov, S. A. (2012). Religioznaya identičnost' kak faktor formirovaniya konfessional'nih regionov sovremennogo mira. *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, 5, 49-55.
- Grumm-Grijmaylo, G. Ye. (1926). *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*. Leningrad.
- Homuşku, O. M. (1998). *Religiya v istorii kul'tury tuvınsev*. Institut Etnologii i Antropologii RAN.
- Jambalova, S. G., & Suvorova, A. S. (2017). *Pogrebal'naya obryadnost' buryat: Traditsii, transformatsii, vozrojdenie (XIX – naçalo XXI v.)*. Ottisk.
- Kenin-Lopsan. (2002). *Mifi tuvinskih şamanov*. Novosti Tuvi.
- Kisel', V. A. (2009). *Poezdka za krasnoy sol'yu: Pogrebal'nie obryadı Tuvi XVIII- naçalo XXI v.* Nauka.
- Maslov, P. P. (2007). Kones Uryanhaya: Putevie oçerki. *Uryankhay. Tyva Depter. Antologiya*, 5, 618-729.
- Monguş, A. V. (2015). Hristianskie obşçini Tuvi: Kratkiy oçerk. *Narodi i Religii Yevrazii*, 8, 159-175.
- Mutallimova, A. (2020). *Budizm'de ve Tibet Budizmi'nde kadın*. Otto Yayınları.
- Toktabay, A. (2004). *Kul't konya u kazakhov*. Kazıdat-KT.

Structured Abstract

This article examines in detail the historical, cultural, and religious dimensions of Tuvan Turks' funeral and commemoration ceremonies and comprehensively explores how these ceremonies reflect the spiritual world of the Tuvan people, their cultural diversity, and their historical development processes. Beyond being merely religious practices, Tuvan Turks' death-related rituals play a central role in reflecting the spiritual values and social structure of their society. These rituals are based on a multi-layered belief system that synthesizes Shamanistic and Buddhist beliefs. The deep influences of both belief systems play a decisive role in Tuvan society's understanding of death and the afterlife. Tuvan Turks' funeral ceremonies are usually led by a shaman or lama. Shamans are responsible for guiding the soul of the deceased safely to the other world. Shamanism involves communicating with the spirits of nature and ensuring that the soul is guided correctly during the process of the deceased's departure from the world. During this process, shamans establish connections with supernatural beings to ensure the transition of the deceased's soul to another dimension. According to shamanic beliefs, death is not only the end of physical existence but also the soul's transition to another dimension under the guidance of the shaman. On the other hand, Buddhism focuses on the rebirth of the soul and ensuring a peaceful existence after death. This belief system centers on reincarnation, with the idea that the soul will attain another form of existence after death. According to Buddhism, the peaceful transition of the deceased's soul to the other world is ensured through prayers and rituals performed by lamas. As the spiritual guides of this process, lamas perform various prayers and rituals to show the soul of the deceased the right path. This belief structure, where shamanism and Buddhism merge, reveals the complexity and multi-layered nature of the funeral and commemoration ceremonies of the Tuvan Turks.

In funeral ceremonies, stages such as choosing a cemetery, preparing the grave, and the way the body is buried reflect the Tuvan people's belief in the life cycle after death. This process is important not only for the deceased but also as a ritual that strengthens social solidarity and shapes ways of coping with the concept of death. Careful selection and preparation of the grave emphasize integration with nature and the cyclical understanding of life after death. Burial in the ground is considered not only a death ritual in Tuvan culture but also a sacred process that expresses reintegration with nature. Commemoration ceremonies are held at certain intervals after the funeral, during which prayers are said for the soul of the deceased, and social ties are strengthened. Commemoration ceremonies, especially those held on the seventh day, the forty-ninth day, and the first anniversary, aim to keep the memory of the deceased alive and provide spiritual support to the family. In these ceremonies, based on the belief in the transmigration of souls, death is not seen as an end but as a transitional stage in which the soul will be reborn. This belief demonstrates the relationship of the Tuvan people with death and their belief in the continuity of the soul. The funeral and commemoration ceremonies of the Tuvan Turks have changed over time as a social and cultural phenomenon. The social, political, and cultural transformations experienced over time have led to changes in the form and meaning of these rituals. Traditional Shamanistic and Buddhist practices have been reinterpreted under the influence of the modern world, and some rituals have changed. Burial methods and rituals, in particular, have evolved to meet contemporary needs, reflecting broader societal shifts.

However, these changes have not diminished the importance of funeral and commemoration ceremonies in the social identity and cultural continuity of the Tuvan people; on the contrary, they have allowed these rituals to continue as a fundamental part of Tuvan identity. The adaptation of these practices illustrates the resilience of Tuvan cultural traditions in the face of modernization and highlights the ongoing relevance of these rituals in maintaining cultural heritage. Based on the studies of V. P. D'yakonova and V. A. Kisel, the article examines the funeral and commemoration ceremonies of the Tuvan Turks from Shamanic and Buddhist perspectives and contributes to our understanding of how these ceremonies reflect the historical changes in the spiritual world of the Tuvan people. This analysis allows us to understand the belief system of the Tuvan Turks, their relationship with nature and death, and the evolution of this culture in more depth, providing valuable insights into how traditional practices adapt and persist across generations.